

2021 - AiL 122

KONINKLIJK

LGOG

Archeologie

in Limburg

Vondst van een Romeinse swastika-fibula

Van boerenerf naar rijtjeshuis

In gesprek met Rens Dormans

Vondst van een middeleeuwse Adler-fibula

Kippenpoten en modeltreinen bij restauratie Heerlense thermen

Drie archeologische vondsten door middel van metaaldetectie

Colofon

Dit is een (digitale) uitgave van de Archeologische Vereniging Limburg (AVL), sectie archeologie van het Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap (LGOG). Het werk van het LGOG wordt financieel ondersteund door de Provincie Limburg.

De AVL is niet verantwoordelijk voor de inhoud van de artikelen. Illustraties dienen vrij van rechten te worden aangeleverd. Bij plaatsing van de bijdrage vervallen de auteursrechten en de reprovergoeding aan het LGOG.

Artikelen, reacties of meldingen kunnen doorgegeven worden aan de redactie via: avl@lgog.nl. De auteursrichtlijnen kunnen via datzelfde e-mailadres opgevraagd worden.

Zonder schriftelijke toestemming mag niets uit deze uitgave vermenigvuldigd worden.

ISSN: 1384-7538

Omslagfoto's: J. Melis & R. Dormans

Vormgeving: A. Van de Water in samenwerking met Crasborn communicatie vormgevers.

© januari 2021.

Inhoud

Van de redactie.....	3
Vondst van een Romeinse swastika-fibula.....	5
Kippenpoten en modeltreinen bij restauratie Heerlense thermen.....	7
De vondst van een middeleeuwse Adler-fibula	10
Van boerenerf naar rijtjeshuis.	11
In gesprek met Rens Dormans.....	19
Drie archeologische vondsten door middel van metaaldetectie.....	23

Van de redactie

Een redactie is altijd nieuwsgierig naar wat lezers van hun tijdschrift vinden. Uit de wandelgangen ontvangen wij veel positieve reacties op de heroprichting van *Archeologie in Limburg*, intussen alweer meer dan twee jaar geleden, in eerste instantie in digitale vorm. De toenmalige gedeputeerde, dhr. Teunissen, was zelfs zo enthousiast dat hij een eenmalige subsidie verstrekke om drie exemplaren van *Archeologie in Limburg* op ouderwets papier uit te brengen. Die drie edities heeft u inmiddels in de bus gehad en zijn goed gevallen. Dat roept om voortzetting!

Een tijd geleden hebben een groot aantal lezers een enquête ingevuld over *Archeologie in Limburg*. Wat vindt u van het tijdschrift, heeft u het liever op papier of is alleen een digitaal exemplaar ook goed, wat kan er beter, dat soort vragen. Daarnaast hebben we ook gevraagd of men eventueel bereid is om na afloop van de eenmalige subsidie van de Provincie, bovenop het lidmaatschap van de AVL een extra bedrag te betalen als abonnement voor een gedrukt *Archeologie in Limburg*.

Zonder op de details van de antwoorden in te gaan, zijn wij als redactie en als vereniging vereerd door de grote hoeveelheid respondenten (normaal mag je bij een enquête blij zijn met 10% respons, nu bijna 25%) en door de overweldigend positieve feedback die we krijgen. Het is evident dat u graag een papieren tijdschrift in de bus krijgt. Blijkbaar leest dat toch fijner dan een beeldscherm. Maar liefst 70% van de respondenten heeft aangegeven dat ze daar ook graag een beetje meer voor willen betalen. Daar zitten wij als redactie en vereniging dan wel een

beetje mee. Aan de ene kant is zo'n percentage een enorme opsteker, aan de andere kant vinden we het niet voldoende om op grond daarvan voor iedereen een contributieverhoging door te voeren.

Dat betekent dat we dus, gemotiveerd door uw steun en enthousiasme voor *Archeologie in Limburg*, op zoek gaan naar alternatieven. Dit nummer wordt, zoals u al in de nieuwsbrief van december gelezen heeft, gefinancierd uit de eigen financiële middelen van de AVL.

Verschillende auteurs zijn druk geweest met het schrijven van een mooie selectie onderwerpen over het verre verleden van onze mooie provincie en wij vertrouwen erop dat ze u, op papier of op een scherm, weer goed zullen bevallen.

In dit nummer worden een aantal bijzondere Limburgse vondsten gepresenteerd door hun vindsters, wordt u meegenomen achter de schermen van de restauratie van de Heerlense Thermes en krijgt u een kijkje in het archeologische leven van Rens Dormans. Tevens komt het immer onderbelichte dorpskernonderzoek aan bod in het artikel over Voerendaal.

Wij wensen u als vanouds veel leesplezier en een gezond en voorspoedig 2021,

De redactie van *Archeologie in Limburg*,
D. Beckers Y. Raczynski-Henk
P. Marx A. Van de Water
R. Paulussen H. Vanneste

Vondst van een Romeinse swastika-fibula

Wiel Luys¹

Soms zit het leven vol verrassingen. Zo wandelde ik onlangs op een zondagmiddag met mijn echtgenote in de mooie Beeselse natuur. Het zonnetje scheen lekker en er stond een licht briesje. Op een gegeven moment zagen wij een honderdtal meters voor ons een jongeman met een metaaldetector over een akker lopen. Mijn nieuwsgierigheid was gewekt. Ik vertelde tegen mijn echtgenote dat ik graag met hem even een praatje wilde maken. Zij kon intussen wel doorlopen. Het zou immers toch maar kort duren. Zou hij al iets gevonden hebben? Ik stelde mij aan hem voor en vertelde dat ik voorzitter van de archeologische werkgroep van de plaatselijke heemkundevereniging was en dat ik informatie over archeologische vondsten vastlegde om zo meer te weten te komen over de vroegere bewoning van de streek. Deze vondsten werden vervolgens beschreven en gefotografeerd. De vinder kon natuurlijk z'n vondsten behouden. Ook hoefde hij niet bang te zijn dat anderen of ikzelf vervolgens op "zijn" terreinen gingen zoeken. Overigens heb ik niet eens een metaaldetector. Dat stelde hem gerust. Op de akker waar hij aan het lopen was, had hij nog niets gevonden. Wel vertelde hij dat hij enige tijd geleden tussen Beesel en Reuver een swastika (hakenkruis) gevonden had. Dan denk je natuurlijk in eerste instantie aan de Tweede Wereldoorlog. Hij vertelde dat die naar zijn mening toch wel ouder was. Samen maakten we een afspraak dat hij mij die vondst zou laten zien, zodat die beschreven kon worden. Intussen had ons gesprek zo lang geduurd dat mijn echtgenote uit het zicht verdwenen was. Gelukkig hadden we afgesproken welke route we zouden lopen, zodat we even later weer samen verder wandelden.

De volgende dag liet de vinder mij de swastika zien. Het bleek om een laat-Romeins exemplaar te gaan waarvan er nog weinig zijn gevonden.

Beschrijving

Het betreft een vrijwel complete bronzen figuurfibula in de vorm van een swastika met de afmetingen 27 x 29 mm (afb. 1). De fibula heeft brede naar links gedraaide plaatarmen met op de voorkant diverse corrosieputjes, maar ook enkele mooie ronde putjes. De laatste zijn overblijfsels van een puntcirkeldecoratie. Vermoedelijk is deze fibula vroeger ooit vertind geweest om deze te laten blinken als zilver.

Op de achterzijde is de langs gestelde naaldhouder en de enkelvoudige naaldrust nog aanwezig. De naald zelf, alsook de spiraal ontbreekt.

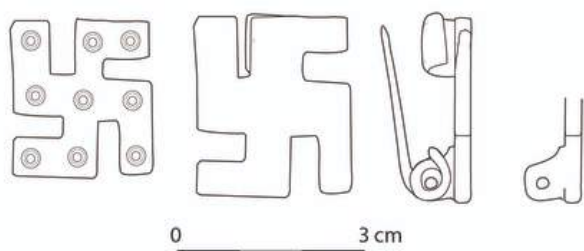
Opvallend aan deze fibula zijn de links gedraaide plaatarmen. De meeste swastika-fibula's in Nederland en België (Germania Inferior) en Groot-Brittannië zijn rechts lopend. Dit in tegenstelling tot het midden-Donaugebied, zoals onder meer het vroegere Pannonië (onder andere het huidige West-Hongarije).²

Afb. 1: Links de voorkant en rechts de achterkant van de swastika-fibula (foto: auteur).

Vergelijking / analyse

We kennen twee groepen swastika-fibula's. De eerste heeft smalle armen en een dwars gestelde min of meer S-vormige naaldhouder van het type 59a8.³ Daarvan zijn er enkele tientallen bekend. Deze dateren uit het eind van de 2de en begin 3de eeuw na Chr. In de late 4de of vroege 5de eeuw circuleerden opnieuw swastika-fibula's en wel van het type 83j (afb. 2). Deze hebben brede plaatarmen en een kleine gesloten 'gewoon' langs gestelde naaldhouder. Hiervan zijn er tot nog toe maar twee exemplaren in Nederland van bekend namelijk Maastricht en Gennep⁴, en nu dus ook Beesel.⁵ Opvallend is dat al deze plaatsen aan de Maas gelegen zijn. Dit zou op een productieplaats in het Maasdal kunnen wijzen. In dit verband kunnen we denken aan de Stamelberg in Gennep. Tussen 1988 en 1990 werd hier een vroegmiddeleeuwse nederzetting uit de late 4de en begin 5de eeuw opgegraven. De rijke metaalvondsten, het Romeinse glas en het aardewerk laten er geen twijfel over bestaan dat het een centrum van metaalproductie moet zijn geweest. Tijdens de opgravingen werden een veertigtal fibula's of fragmenten ervan teruggevonden, zoals o.a. een loden swastika met afmetingen 30 x 35 mm, maar ook een daarbij horende gietmal, waarin deze fibula vervaardigd was.

Afb. 2: Fibula met brede armen van het type 83j (naar: Heeren & Van der Feijst 2017).

Het hakenkruis, of swastika in het Sanskriet, heeft in de Westerse wereld een zeer negatieve lading, omdat de nazi's deze in de Tweede Wereldoorlog gebruikten. Het symbool is echter veel ouder. Zo gebruikten de Romeinen het veelvuldig. De Romeinen hebben het overigens van de Grieken overgenomen. Zo kwamen op het Griekse eiland Kreta swastikamozaïeken al rond 3.500 v. Christus voor. Op hun beurt namen zij het eeuwen daarvoor mee uit Azië waar het duizenden jaren voor Christus een gangbaar symbool was. En nu nog komt het nog in het hindoeïsme en boeddhisme voor. De swastika staat symbool voor geluk en gezondheid. Dat is waarschijnlijk de reden dat ze door Romeinse soldaten

gedragen werden. Zo wordt de meest voorkomende swastika-fibula geassocieerd met de legioen-militairen in de militaire forten langs de Romeins rijksgrens (limes), waar ze vanaf het derde kwart van de 2de tot midden 3de eeuw na Chr. werden gedragen.

Tot slot

Voor Beesel mogen we stellen: zonder meer een bijzondere vondst. Om echter iets meer te kunnen zeggen over de context is een stuk moeilijker. Zo zijn uit de directe omgeving van de vindplaats weliswaar meer Romeinse vondsten bekend, maar die zijn niet later dan de midden-Romeinse tijd. Omdat het een losse vondst betreft, en niet afkomstig is uit een opgraving, kunnen we er verder niets over zeggen. Het kan natuurlijk ook zijn dat de drager de fibula gewoon verloren is. Wel is het zeer waarschijnlijk dat deze niet gedragen is door een Romeinse soldaat, maar door een Frankische huursoldaat. In die tijd waren namelijk de bewoners van deze streek veelal door Rome ingehuurde Frankische huursoldaten. In ruil voor land, goederen of goud droegen ze bij aan de verdediging van het rijk.⁶ Zelf woonden ze samen met hun vrouw en kinderen in kleine dorpjes, zoals er bij opgravingen in het Maasdal enkele zijn aangetroffen.

¹ w.luys@home.nl

² Emilie Riha. Die römischen Fibeln aus Augst und Kaiseraugst. In: FORSCHUNGEN IN AUGST Band 3 (1979), 89.

³ Stijn Heeren, Lourens van der Feijst. Fibulae uit de Lage Landen (2017), 216, fig. 4, 165. Riha type 3.19.

⁴ Mededeling Stijn Heeren d.d. 30-3-2020.

⁵ In het buitenland zijn vergelijkbare fibula's vrijwel niet gevonden hetgeen het lastig maakt om iets over de context te zeggen. Vooralsnog betreft het een losse vondst.

⁶ H. A. Heidinga, Gertrudis A. M. Offenbergh. Op zoek naar de vijfde eeuw: de Franken tussen Rijn en Maas (1992), 37. Zie ook: Jacob Schotten, Tussen Rome en Gelre – een archeologische verkenning van middeleeuws Venlo en Blerick (1995), 19-21.

Kippenpoten en modeltreinen bij restauratie Heerlense thermen

Patrick Marx¹

De afgelopen jaren onderzocht en restaureerde een team van archeologen, restauratoren, steenbakkers en bouwvakkers de Heerlense thermen. Natuurlijk gaat hun verhaal over de archeologie van het oude badhuis, maar dit verhaal gaat ook over spelende kinderen, loslopende kippen en mensen die door de eeuwen heen niet op hun centjes konden passen.

Wie tot voor kort de thermen in Heerlen bezocht zag restanten van funderingen, muren en vloeren die allemaal met een egaal grijze laag stof bedekt waren. Archeoloog Niels Stoffels en zijn collega's van restauratieatelier Restaura in Heerlen verwijderden het stof en brachten zo de originele kleuren van de thermen weer aan het licht. Stoffels vertelt het verhaal over de restauratie vanuit het perspectief van de restauratoren. "Sinds de eerste opgraving in de jaren '40 van vorige eeuw was er, wat betreft reinigen en conserveren, nauwelijks iets aan de monumentale resten van de thermen gedaan. Vandaar de dikke laag stof. Door sterke wisselingen in het binnenklimaat van het museum, de temperatuur binnen volgde de buitentemperatuur, verbrokkelde de mortel tussen de stenen. Vaak lagen stenen los op elkaar met een beetje verpulverde mortel ertussen. Heel wat stenen waren uit de oorspronkelijke muur en fundering gevallen. Bovendien waren er enkele acute gebreken die restauratie van de thermen dringend noodzakelijk maakten. Door de vele proefsleuven en kijkgaatjes die archeologen in de loop van de tijd maakten, hing bijvoorbeeld de mozaïekvloer boven een kuil en stond op het punt af te breken."

Inventarisatie

Restauratie was dus dringend nodig en dat was meteen een mooie gelegenheid voor onderzoek, vandaar de samenwerking met archeologen. Maar, hoe begin je aan de restauratie van een badhuis dat je niet zomaar meeneemt naar het restauratieatelier? Stoffels en zijn collega's begonnen met een inventarisatie van het gebouw dat gebouwd is met materialen variërend van Kunraderkalksteen en Romeinse mortel tot bakstenen en aardewerk dakpannen. In totaal leverde de inventarisatie 155 punten van aanpak op. Bovendien werden er in de voorbereiding veel proeven gedaan met methoden en materialen voor reiniging en conservering.

Van begin af aan deden de restauratoren en archeologen nieuwe ontdekkingen. "Tijdens het reinigen

zagen we dat de afvoerkanalen niet alleen uit gerecyclede dakpannen bestaan maar voor een deel ook uit gerecyclede witte kalksteen uit Frankrijk", zegt Stoffels. "De Romeinen gebruikten de kalksteen als alternatief voor marmer."

Stoffels en zijn team gingen aan de slag met stofzuiger en stoomreiniger (afb. 1). "Beide methoden bleken heel geschikt voor de reiniging. De stofzuigerslang kreeg een gaas voor de opening zodat alleen het fijne stof erin verdween."

Afb. 1: Niels zuigt stof (foto: Restaura).

Kippenpoten

Na het verwijderen van het stof bleek dat de gebruikte gebakken materialen, zoals de dakpannen, vol afdrukken zaten. De steenbakkers legden deze dakpannen voor het bakken in de buitenlucht te drogen. "Blijkbaar was dat droogterrein vrij toegankelijk voor dieren want we vonden heel wat afdrukken van kippenpoten en andere dieren. Ook mensen lieten hun sporen na, zoals enkele duimafdrukken en vingerafdrukken op plekken waar ze de ongebakken dakpannen vasthielden of waar iemand met zijn vinger voelde of de pan al droog genoeg was voor de oven. De meest bijzondere afdrukken waren die van een schoen en van waarschijnlijk een knie. De persoon die de knieafdruk maakte, droeg een broek en in de dakpan zijn de fijne structuren van het textiel te zien" Voor de restauratie maakte Steenfabriek Klinkers in Maastricht nieuwe dakpannen en bakstenen. "Deze steenbakker is één van de weinigen die nog met mallen werkt en dus met de hand en precies op maat dakpannen en bakstenen kan namaken", aldus Stoffels. In de moderne materialen zijn overigens geen afdrukken van kippenpoten te vinden."

Een moeilijke klus was de versteviging van de verbrokkelde mortel. De restauratoren zochten een methode om de mortel weer te laten hechten. "We

testten verschillende methoden, maar deze waren geen van allen perfect. Sommigen hadden geen enkel effect op de hechting van de mortel, anderen verkleurden het materiaal. Een middel dat wel werkte, moest opgelost worden in ethanol (alcohol zoals in wijn, red). Maar, het inspuiten van honderden meters muur en fundering in een hal, waar bovendien ook tijdens de restauratie nog bezoekers rondliepen, was vanwege de ethanoldampen geen optie.”

Houtlijm

Uiteindelijk stuitten de onderzoekers op polyvinylacetaat (PVA), een stof die ook in houtlijm zit. Stoffels: “We mengden het PVA met kalkwater om verkleuring te voorkomen en behandelden de muren daarmee. Nu zitten alle stenen weer vast, maar niet stevig genoeg om de muren door bezoekers aan te laten raken. Tijdens onze jaarlijkse onderhoudsbeurt controleren we de mortel en werken deze zo nodig bij met de PVA-oplossing.”

Stoffels en zijn team liepen voor de archeologen uit. Ze waren vaak de eerste die een ontdekking onder het stof vandaan haalden en die doorgaven aan de archeologen. Zo zagen ze aan de slijtage van de schoongemaakte mozaïekvloer dat het badhuis niet één maar twee ingangen had. “Het afwerken van de 155 punten van aanpak was een samenspel met de archeologen. We spraken stap voor stap af waarmee we zouden beginnen zodat ze met hun onderzoek vooruit konden.”

Afb. 2: De restauratie van de mozaïekvloer (foto: Restaura).

Kwajongens

Die mozaïekvloer is één van de meest in het oog springende gerestaureerde elementen in het badhuis (afb. 2). De vloer heeft een brede rand gemaakt van zwarte en witte steentjes in een golvend lijnenpatroon. Het middendeel bestaat uit bakstenen in een visgraatmotief. Delen van die bakstenen vloer ontbraken. “Tijdens de restauratie biechte een

bezoeker op dat hij als kind dergelijke baksteentjes uit de vloer haalde omdat hij ze zo mooi in zijn modelspoorbaan kon verwerken”, aldus Stoffels. Gelet op het flinke aantal ontbrekende steentjes zullen meer Heerlense kinderen de thermen ‘geplunderd’ hebben. Na de eerste opgraving in de jaren ‘40 werden de thermen afgedekt met dakbedekkingsmateriaal gemaakt van teer en stro. Kwajongensstreken van toen laten tot op de dag van vandaag hun sporen na. “Op sommige plekken is het materiaal in brand gestoken en zijn resten verbrande teer in de stenen getrokken.”

Omdat er bij de ontdekking begin jaren ‘40 veel foto’s van de thermen gemaakt zijn, konden de restauratoren precies achterhalen hoe de restanten er na de eerste opgraving uitzagen. Die foto’s stonden dan ook model voor de restauratie. Op die foto’s zijn twee trapjes van twee treden te zien die naar dompelbaden met koud water leidden. “Deze trapjes zijn opnieuw opgebouwd en vervolgens gestuukt met materiaal naar Romeins recept. De Romeinen gebruikten gemalen en verpulverde dakpannen of bakstenen om hun stucwerk waterdicht te maken. Dit gaf het stucwerk een roze kleur.”

Afb. 3: Het herstel van het stucwerk (foto: Restaura).

Stucwerk

In hun glorietijd waren de thermen waarschijnlijk van binnen en van buiten met stucwerk bekleed. Een klein deel ervan, in een hoek van het zwembad, bleef bewaard. In de loop van de tijd echter viel het stucwerk op de grond en belandde in een doos. “We hebben de stukken origineel stucwerk weer bij elkaar gepuzzeld en met mortel op de muur bevestigd (afb. 3). Dat was een lastige klus waarbij je eerst de fragmenten stucwerk tegen de muur past en er vervolgens mortel achter laat lopen. Nu moet je het stucwerk vastzetten tot de mortel droog is. Daarvoor gebruikten we stroken verband dat we met een bijzondere was tegen de muur plakten. Deze was

vervluchtigde na verloop van tijd waardoor er niets meer van overblijft en het verband op de grond valt. De ruimte tussen de herstelde stukken is opgevuld met op kleur gebracht nagemaakt stucwerk zodat het gestucte stukje muur weer één geheel vormt.”

Een belangrijk deel van het restauratiewerk kwam voor rekening van de vakmensen van bouwbedrijf Laudy. Ze namen het metselwerk voor hun rekening. Daarvoor gebruikten ze ook Kunraderkalksteen dat speciaal voor deze restauratie in de Kunradersteengroeve gewonnen werd. De mortel werd naar Romeins recept nagemaakt. Op veel funderingen ligt nu een beschermend ‘muurtje’ dat één nieuwe steen dik is. Op de foto’s uit de jaren ’40 zijn ook boogjes te zien, dit zijn trekragen waardoorheen warme lucht uit de ovens in de holle vloer onder de wamwaterbaden stroomde. Ook het herstel van deze boogjes, met half rond gemetselde dakpannen, kwam voor rekening van Laudy.

Kinderen en centjes

De Romeinen verwarmden hun bad door hete lucht tussen twee vloeren te laten stromen. De onderste vloer is in Heerlen goed bewaard gebleven, net als de gestapelde stenen die de verdwenen bovenste vloer droegen. Stoffels: “Twee keer kregen we hulp van kinderen uit klassen van de middelbare school. De stapelstenen uit de thermen werden genummerd en één voor één doorgegeven van kind naar kind tot buiten het bad. Daarna konden wij de ondervloer schoonmaken. We zagen dat de meeste gestapelde stenen niet op hun originele plek stonden maar vaak naast het restantje mortel dat de stenen ooit vastzette op de bodem. Inmiddels plaatsten de schoolkinderen de stenen weer terug, maar nu op hun originele plek. Ook vonden we een ronde fundering waarop een wasbekken stond. Dit bekken is er nog. Ik hoop dat we het ooit op zijn originele plek mogen terugzetten.”

Er waren meer nieuwe vondsten die voor een deel uit de ‘visgraat’ vloer kwamen. Voor de restauratie begon, onderzochten experts het gebied met een metaaldetector. Je kon immers nooit weten of een verstrooide badgast ooit muntjes liet vallen die tussen de bakstenen rolden en daar eeuwenlang bleven liggen. “We vonden inderdaad 5 Romeinse munten tussen de stenen, maar ook nieuw geld zoals een Belgische munt van 5 Franc uit 1987”, zegt Stoffels (afb 4).

Afb. 4: Enkele van de aangetroffen munten (foto: Restaura).

Resultaat

Nu de thermen heropend zijn, is het resultaat van onderzoek en restauratie goed te zien. Niet alleen vanaf de bekende loopbrug, maar ook vanaf een houten looppad dat door het badhuis heen slingert. Wat meteen opvalt is de veelheid aan kleur. Door de schoonmaak verdween de grijze waas. Stoffels: “Je ziet de kleuren van de gele Kunraderkalksteen, van het rode aardewerk en het roze stucwerk. Bovendien zijn de open delen in en rond het gebouw opgevuld met een beschermende laag grind. Deels is dit grind gekleurd, zoals blauw op plekken waar water zat. Nu alle afgebrokkelde stukken hersteld zijn en alle kijkragen van eerder onderzoek gedicht, stralen de thermen veel meer rust uit. Het is makkelijker om te zien hoe het gebouw in elkaar steekt en welke functie de afzonderlijke ruimtes hadden.”

Na de restauratie kunnen de thermen weer lange tijd vooruit. Hopelijk langer dan de relatief schadelijke eerste 75 jaar sinds de opgraving. Beter en frequenter onderhoud, door Restaura, zal hier zeker aan bijdragen.

Sinds april is het ruim 200 pagina's tellende wetenschappelijke rapport over de restauratie en het onderzoek, samen met vele bijlagen, gratis te downloaden van de website van het thermenmuseum. www.thermenmuseum.nl/overig/roman-bathing-in-coriovallum/

¹ AVL, marx@home.nl.

De vondst van een middeleeuwse Adler-fibula

Wiel Luys¹

Onlangs kreeg ik een melding van de vondst van een mooie schijffibula (afb. 1). Daar in Nederland tot nog toe geen directe parallel van deze fibula bekend is, mogen we gerust van een bijzondere vondst spreken.

Afb. 1: De voor- en achterzijde van de schijffibula (foto: auteur).

Context van de vindplaats

De fibula is gevonden op een Reuverse akker niet ver van de Maas, naast een oude middeleeuwse handelsweg, die van Keulen via de oversteek bij Kessel naar Antwerpen liep. Langs deze weg lag al in de 11de eeuw een klein kerkje (8 x 12 m) dat de “St. Lamberts Capelle” genoemd werd. De fundamenten hiervan zijn nog achter de huidige St. Lambertuskapel terug te vinden.² Ongetwijfeld zal het door pelgrims en andere reizigers op hun doortocht bezocht zijn.

Beschrijving

Het betreft een bronzen, ronde, platte schijffibula met een doorsnede van 21 mm en een dikte van 3 mm. Duidelijk is te zien dat deze in één keer gegoten is. De fibula is vrijwel compleet. Alleen de smalle opstaande rand vertoont enkele beschadigingen. Het sieroppervlak bestaat uit een met champlevé techniek verdiept veld met een verhoogde uitsparing in de vorm van een vogel/adelaar.³ De adelaar is frontaal afgebeeld met een naar rechts gedraaide kop met snavel, twee gespreide vleugels en een waaier-vormige staart. Of deze fibula met emaille ingelegd

was, is onduidelijk. Wel waren fibula's over het algemeen kleurrijk en erg mooi geëmailleerd. Immers de schijfbroche had namelijk niet alleen een functie als sluiting van een kledingstuk of mantel, maar ook een decoratieve waarde om een soort status of boodschap over te brengen. Hiervan is in ieder geval niets overgebleven. Op de achterkant van de fibula zijn de naaldhouder en de naaldrust nog aanwezig. De naald zelf ontbreekt.

Datering

Bij het zoeken naar meer informatie over deze fibula op de site van PAN (www.portable-antiquities.nl) kwam ik dit type niet tegen. Wel is hij verwant aan variant D2 van de geëmailleerde schijffibula's met verdiept veld.⁴ Echter die groep is veel gestileerder en de roofvogel heeft de kop naar links.

Daarnaast heb ik een parallel van deze fibula gevonden in een opgravingsverslag van het klooster van Lorsch in Hessen (Duitsland).⁵ Als datering voor die fibula wordt 950 - 1050 na Chr. gegeven. Het PAN-type wordt gedateerd tussen 700 en 1000 na Chr. De datering komt dus wel min of meer overeen. Echter het PAN-type lijkt vooralsnog voornamelijk in het noordelijke Nederlandse kustgebied voor te komen. Dit in tegenstelling tot onze fibula, die meer in Midden-Duitsland en Centraal Europa te vinden is. Deze schijffibula's, voorzien van een afbeelding van een adelaar, zouden vooral voorkomen tussen 980 en 1020. Met name in de tweede helft van de 10de eeuw zouden byzantijnse vormen in de Ottoonse kunst hier geadopteerd zijn.⁶

Betekenis van de vondst

Nu zou men niet direct een fibula met adelaar in een kloostercontext verwachten. Echter de adelaar geldt bij veel volkeren als een symbool van heerschappij, maar ook van goddelijke macht. In de christelijke iconografie geldt deze ook als symbool van de hemelvaart van Christus. Verder staat in de beeldende kunst de adelaar iconografisch voor de evangelist Johannes. Kortom, zo vreemd is dit ook weer niet in het licht van pelgrims die de St. Lambertuskapel bezochten.

¹ w.luys@home.nl

² W. Luys, Het oudste kerkje van Reuver teruggevonden. In: Jaarboek Maas- en Swalmdal nr. 33 (2014), 40-54.

³ Voor deze emailleertechniek werd meestal een dikkere plaat van roodkoper, zilver of brons gebruikt. Met een steekbeitel werden, volgens een vooraf gemaakte tekening, holtes in de plaat gestoken.

⁴ Met dank aan dr. Mirjam Kars, vondstspecialist Middeleeuwen VU Amsterdam, die overweegt een nieuw type te definiëren op basis van deze fibula.

⁵ Dieter Lammers. Alle Adler fliegen – eine hochmittelalterliche Scheibenfibula aus dem Kloster Lorsch. In: Hessen Archäologie 2011 – Jahrbuch für Archäologie und Paläontologie in Hessen, 125-127

⁶ Klaus Grote, “Eine Adlerfibula aus Dransfeld, Ldkr. Göttingen”, Nachrichten aus Niedersachsens Urgeschichte Band 73 (2004), 154.

Van boerenerf naar rijtjeshuis. Eeuwenlang wonen en werken onder de rook van de monumentale kerk van Voerendaal *Jacobine Melis¹*

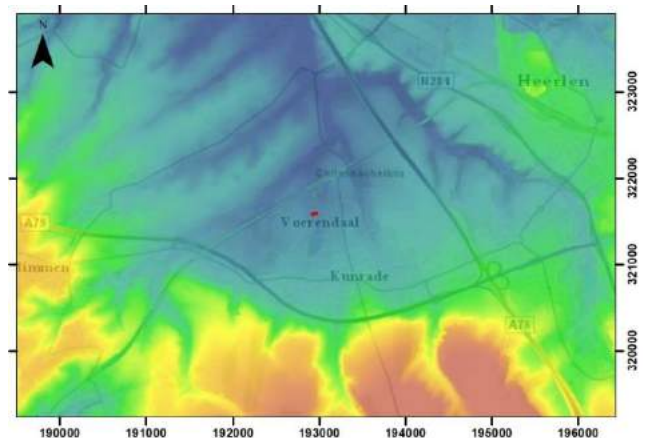
In het centrum van Voerendaal, op een steenworp afstand van de 11de-eeuwse Sint Laurentiuskerk, voerde SOB Research in 2015 en 2016 een archeologisch onderzoek uit (afb. 1).² Er werd een groot aantal funderingen aangetroffen die behoorden tot in totaal twintig structuren met dateringen uit de periode 1350 – 1450 tot aan de late 20ste eeuw. Bij het uitwerken van de opgraving kon onderscheid worden gemaakt tussen een plattelandsgemeenschap met een boerenerf en een weiland voor de koeien tot circa 1700 na Chr. en een ietwat geürbaniseerde gemeenschap met rijtjeshuizen vanaf circa 1700 na Chr. De dorpskernopgraving gaf ons zodoende een blik in de geschiedenis van Voerendaal, maar tevens een blik op de ontwikkeling van dorpen in Zuid-Limburg in het algemeen.

Afb. 1: Het onderzoeksgebied ligt op een afstand van circa 40 meter ten zuiden van de 11de-eeuwse Sint Laurentiuskerk. Op de voorgrond is Structuur 4 weergegeven (foto: auteur).

Het archeologisch onderzoek vond plaats midden in de oude dorpskern van Voerendaal op een perceel aan het Kerkplein, tussen de Spekhouwerstraat en de Furenthela. De bestaande bebouwing was gesloopt (met uitzondering van het pand Dautzenberg) en er zou nieuwbouw worden gerealiseerd in de vorm van enkele bedrijfsruimtes (waaronder een supermarkt) en zes appartementen. Het totale onderzoeksgebied beslaat een oppervlakte van circa 0,27 hectare.

Op basis van het bureau- en booronderzoek werden archeologische resten uit de late middeleeuwen en de nieuwe tijd verwacht. Deze verwachting was gebaseerd op de aanwezigheid van bebouwing op de Kadastrale Minuut van 1822 en het vermoeden dat deze strategisch gelegen bebouwing terug zou kunnen gaan tot in de late middeleeuwen.³ Archeologisch onderzoek in de vorm van een proefsleuvenonderzoek en archeologische begeleiding werden noodzakelijk geacht. Waar er veel sporen werden aangetroffen werd de begeleiding uitgebreid tot een archeologische opgraving. Het onderzoek werd uitgevoerd tot op een diepte van 85,1 meter +NAP (de maximale ontgravingsdiepte: circa 1,0 - 1,5 meter beneden het maaiveld). Archeologische sporen die zich dieper bevinden, zijn in de ondergrond bewaard gebleven. Door middel van enkele kijkgaatjes kon wel enig inzicht worden verkregen over de dieper gelegen, *in situ* bewaard gebleven antropogene niveaus.

Afb. 2: Het plangebied (rood gemarkeerd) geprojecteerd op een uitsnede van het Actueel Hoogtebestand Nederland. Op de kaart is de locatie van het plangebied op de westelijke flank van een droogdal duidelijk waarneembaar (bron: Melis 2020, afb. 207).

Ontstaan en vroegste geschiedenis

Het dorp Voerendaal is gelegen op het Terras van Margraten. Dit Maasterras is een hoogterras, dat

circa 2 miljoen jaar geleden is ontstaan. Gedurende de laatste 600.000 jaar zijn hier tijdens de verschillende ijstijden dikke lagen met löss afgezet. Gedurende het Pleistoceen zijn in Zuid-Limburg onder periglaciale omstandigheden ook diepe erosiedalen gevormd, waaronder de huidige droge dalen. Het plangebied ligt ter plaatse van het westelijke deel van een dergelijk droogdal met beekafzettingen (afb. 2).

Voor wat betreft de vroegste bewoning na de Romeinse tijd wordt voor Zuid-Nederland een sterk versimpeld nederzettingsmodel gehanteerd dat is gebaseerd op de Brabantse zandgronden. Het idee daarbij is dat in de vroege middeleeuwen nederzettingen ontstonden op de hoge zandkoppen en zandruggen en dat deze nederzettingen in de 11de tot en met 13de eeuw werden verlaten. De bewoning zou zijn verschoven naar de beekdalen waar de nieuwe nederzettingen de voorgangers vormen van de huidige dorpen. Dit model is voor Zuid-Limburg uitgebreid op basis van toponymisch onderzoek. Op basis van dit onderzoek naar de etymologie (betekenis, red.) van plaatsnamen is de theorie ontstaan dat vroegmiddeleeuwse kernnederzettingen in of aan de rand van beekdalen zijn gesticht. Zo'n (kern)nederzetting bevatte onder andere een woning van de landsheer en een kerk (mogelijk een soort domein). Vanaf de 11de eeuw zijn als gevolg van economische en demografische groei vanuit deze kernnederzettingen, ontginningen uitgevoerd en satellietnederzettingen gesticht. Dat ontginningen gebeurde vanuit kernnederzettingen ter plaatse van de beekdalen. Geleidelijk aan werden steeds hogere, en meer beboste zones ontgonnen.

Veel plaatsnamen verwijzen nog naar deze ontginningsfase en geven daarmee een indicatie van de periode waarin ze ontgonnen zijn. Plaatsnamen die bijvoorbeeld eindigen op *-rade* (als Kunrade) verwijzen naar de ontbossingen in de volle middeleeuwen (*rade* is een vervoeging van het werkwoord *rooien*). Andere plaatsnamen verwijzen naar kenmerkende eigenschappen van de nieuwe nederzetting als *-beek* (als in Oirsbeek) voor nederzettingen in het beekdal, of *schin-* (als in Schinveld), *-broek* (als in Hoensbroek) en *-ham* (als in Brunsham: Brunssum) voor nederzettingen in een natte/ drassige omgeving. Het eerste type toponiem komt met name voor bij plaatsnamen in de wat hoger gelegen zones, en worden voor het eerst genoemd in archieven uit de 13de en 14de eeuw. Het tweede type toponiem komt met name voor bij lagergelegen nederzettingen en wordt voor het eerst genoemd in de 12de eeuw.⁴

Voerendaal, in de 11de eeuw Furentela genoemd⁵, verwijst naar *Voer-* (waarschijnlijk de oude benaming van de Hoensbeek) en naar *-Daal* (een dal, laagte of vallei).⁶ Op basis van toponymisch onderzoek valt Voerendaal in de tweede categorie. Voerendaal zou relatief vroeg (in de 11de eeuw) zijn ontgonnen. Dit idee wordt ondersteund door archiefonderzoek. Mogelijk hebben de ontginningen van Voerendaal vanuit Heerlen plaats gevonden. Voerendaal wordt namelijk in archiefstukken uit de elfde eeuw onder het allodium Heerlen gerekend. Bovendien werden de ontbossingen vanaf het laaggelegen beekdal steeds hoger uitgevoerd. Voerendaal is relatief laaggelegen en daaruitvolgend logischerwijs redelijk vroeg ontgonnen. Het middeleeuws nederzettingsmodel kan vanwege de aanwezigheid van colluvium, het gebrek aan dorpskernonderzoek en het vaak 'onzichtbare' karakter van de huisplattegronden (stiepenbouw) echter slechts zeer sporadisch nader getoetst worden.⁷

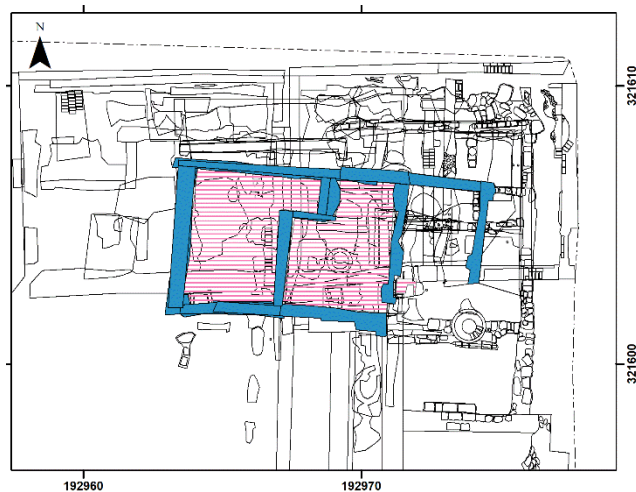
De vroegste vermelding van Voerendaal betreft de kerk, gelegen op 40 meter ten noorden van de opgraving. Deze Sint Laurentiuskerk werd op 10 augustus 1049 na Chr. door paus Leo IX ingewijd. Uit deze tijd stamt alleen nog de toren. De inwijding van de kerk van Voerendaal door paus Leo IX is bijzonder te noemen, omdat het voor het eerst (en lange tijd ook voor het laatst) was dat een paus Nederland bezocht. Over het algemeen ging zo'n inwijding gepaard met een gift van relikwieën.

De inwijding kan worden gerelateerd aan de Lotharingse Hervormingen van Richard van St. Vanne en St. Poppo van Stavelot. Hun parochiewerk in de stad en op het platteland, en dan met name dat van St. Poppo, leidde tot de bouw van vele plattelandskerkjes. Zo ook de bouw van de kerk te Voerendaal, in opdracht van grondheer Udo van Toul (graaf van Heerlen en Steinfeld en bisschop van Toul). De kerk kreeg als patroonheiligen Sint Laurentius (een heilige die geliefd was binnen het Nederlotharingse hertogelijk hof en bij de bisschop van Luik, hetgeen een indicatie is voor de politieke invloed uit deze gebieden) en Sint Vincentius, de Heilige Mansuetes en Sint Aper (heiligen die geliefd waren bij grondheer Udo van Toul).

Op basis van een oorkonde uit 1065 met schenkingen van Udo van Toul aan de Sint Gangulfuskerk te Toul kan worden geconcludeerd dat de Voerendaalse kerk de moederkerk van het allodium Heerlen betrof, met kapellen in Heerlen en Welten. Als moederkerk verkreeg Voerendaal het doop- en begraafrecht voor het gehele allodium. Opmerkelijk,

aangezien de kerken in Heerlen en Welten ouder zijn.⁸

Het blijft twijfelachtig wat er voorafgaand aan de bouw van de Sint Laurentiuskerk ter plaatse van Voerendaal aanwezig was. Van Hommerich gaat ervan uit dat er voorafgaand aan de Sint Laurentiuskerk geen kerk heeft gestaan. Hij baseert dat op het idee dat wanneer dat wel het geval zou zijn geweest, de naam van deze eventuele voorganger gebruikt zou zijn voor de nieuwe kerk.⁹ Op basis van de resultaten van het hier gerapporteerde archeologisch onderzoek kunnen over deze vroegste periode echter geen conclusies worden getrokken. De tijdens het onderzoek aangetroffen structuren dateren vanaf circa 1350 na Chr. Onder de oudste structuur bevinden zich een aantal ophooglagen. Vanwege de beperkingen wat betreft ontgravingsdiepte konden deze ophooglagen slechts zeer summier worden waargenomen middels een kijkgat. Op basis van het verzamelde vondstmateriaal zouden deze lagen kunnen dateren uit de periode van de 12de tot en met de 14de eeuw. Echter kan een vroegere datering zeker niet uitgesloten worden.

Afb. 3: De ligging van Structuur 2 op een uitsnede van de sporenkaart met de bij de structuur behorende funderingen (blauw gemarkeerd) en de vloeren (roze gearceerd) (bron: Melis 2020, afb. 30).

Boerenerf tot 1700 na Chr.

In de periode tot 1700 na Chr. was er telkens één boerderij aanwezig ter plaatse van het onderzoeksgebied. De boerderij werd op dezelfde plek gebouwd als de voorgaande boerderij, met telkens een andere oriëntatie. Het betrof eerst stiepenbouw, waarvan slechts een viertal (restanten van) poeren werd aangetroffen. Deze structuur (Structuur 1) was noord-west- zuidoost georiënteerd en kon op basis van de

stratigrafische ligging en het vondstmateriaal gedateerd worden in circa 1350 - 1450. Latere structuren waren gebouwd op een rommelige, ondiepe fundering van Kunrader kalksteen en mergel. Dit kan een aanwijzing zijn dat het opgaande muurwerk uit hout en leem bestond (vakwerkbouw).

Afb. 4: Vlakfoto van Structuur 2 (bron: Melis 2020, afb. 31).

De oudste van deze structuren (Structuur 2) betrof een oost-west georiënteerde boerderij van circa 11,1 x 5,3 meter die was opgebouwd met kleine brokken Kunrader kalksteen en leemmortel. Deze structuur was opgedeeld in drie ruimtes waaronder een kelder die door middel van een doorgang met trap was te bereiken (afb. 3 en 4). Onder de fundering van deze structuur werden enkele verkoolde, verticaal in de grond geplaatste funderingspaaltjes aangetroffen die waren geplaatst om een stabielere basis op de onderliggende beekafzettingen te creëren om op te bouwen (Rotterdamse funderingswijze). De boerderij dateert uit circa 1400 - 1550.

Structuur 3 betrof een oost-west georiënteerde boerderij van 12 x 5,3 meter die was opgebouwd uit mergelblokken en Kunrader kalksteen en waarschijnlijk was opgedeeld in drie min of meer gelijke ruimtes. De structuur dateert uit de (tweede helft van de) 16de eeuw.

Structuur 4 betrof een rechthoekige structuur met een noord-zuid oriëntatie en met een omvang van 11,1 x 5,6 meter (afb. 1 en 5). De structuur was verdeeld in drie min of meer gelijke ruimtes. Onder de fundering waren elzenhouten funderingspaaltjes aanwezig. In het oostelijke deel van de meest noordelijke ruimte werden twee kleine ruimtes aangetroffen waarvan één ruimte in gebruik is geweest als opslagplaats voor steenkool. Structuur 4 dateert uit de tweede helft van de 17de eeuw.

Afb. 5: De ligging van Structuur 4 geprojecteerd op een uitsnede van de sporenkaart met de bij de structuur behorende funderingen (blauw gemarkeerd), latere toevoegingen waaronder de opslagruimte voor steenkool (rood gemarkeerd) en de vloeren (roze gearceerd) (bron: Melis 2020, afb. 37).

Veel van de bouwfasen zijn afgewisseld met ophoogfasen, waardoor er een verhoogde woonplaats (huisterp) is ontstaan. Vanwege het gewicht van dit dikke pakket van meerdere bewoningsfasen en vanwege de onderliggende instabiele beekafzettingen is de basis van de bebouwing enigszins in de ondergrond weggedrukt en verzakt. Dit kan ook worden opge maakt uit het muurwerk behorende tot het meest oostelijke van de rijtjeshuizen uit de eerste helft van de 18de eeuw (Structuur 7) waaronder op een later moment stenen zijn geplaatst om het verzakken tegen te gaan.

Ten tijde van de vroegste bewoningsfasen was het westelijke deel van het onderzoeksgebied onbebouwd. Er liep een oost-west georiënteerde beekloop en later een sloot of gracht, die waarschijnlijk vanuit het oosten, waar de bebouwing heeft gestaan, geleidelijk is gedempt met onder anderen afval. Op basis van pollenonderzoek kan worden aangenomen dat in de directe omgeving van het onderzoeksgebied grasland aanwezig was, dat werd begraaasd. Mogelijk was dit aanvankelijk ook het geval in het westelijke deel van het plangebied. Eveneens was in dit deel van het plangebied waarschijnlijk sprake van grote en veelvuldige wisselingen in waterstanden, wat leidde tot een drassige ondergrond. Dit is waarschijnlijk tevens de reden waarom het westelijke deel tot in de 17de eeuw onbebouwd is gebleven.

Afb. 6 (links) en 7 (rechts). Afb. 6 betreft een drie-oren kruik (s2-kan-30) uit Raeren die dateert tussen 1525 en 1575 (foto: Liesbeth Hofste Photography). Afb. 7 betreft een complete gesmede baardsleutel met een massieve steel, een ruitvormige greep en een eenvoudige baard, die waarschijnlijk dateert uit de late middeleeuwen (foto: Restaura).

Het aardewerk uit de periode tot en met 17de eeuw bestaat grotendeels uit typen die afkomstig zijn uit de regio, zoals wit- en roodbakend aardewerk als grappen, borden, kommen en (pis)potten. Daarnaast werd voornamelijk steengoed aangetroffen, waaronder een drie-oren kruik (afb. 6). Het aardewerk betrof simpel gebruiks aardewerk dat werd gebruikt als kook-, tafel- en schenkgerei. Andere noemenswaardige vondsten uit deze periode zijn een complete, gesmede ijzeren sleutel (afb. 7), een koebel (afb. 8) en een pelgrimsinsigne van de heilige Judocus¹⁰ (afb. 9).

Afb. 8 (links) en 9 (rechts). Afb. 8: Een smeedijzeren en gesoldeerde koebel met een klepel. Een vergelijkbare koebel werd aangetroffen in Slot Loevestein en dateert uit 1475 - 1575 (foto: Restaura).

Afb. 9: Een pelgrimsinsigne van de heilige Judocus uit 1375 - 1425 (foto: Restaura).

In Limburg, en dan met name in de Limburgse lössdalen, is slechts een aantal boerderijerven uit de middeleeuwen bekend, zo blijkt uit het synthetiserende onderzoek van M. Schabbink uit 2015.¹¹ De gegevens waren dusdanig gering en fragmentarisch dat er moeilijk algehele trends konden worden waargenomen in het type boerderij. Wel konden op basis van dit onderzoek enkele globale ontwikkelingen worden waargenomen. Zo worden veel boerderijerven uit deze periode op de flank van een lössplateau (Nuth) of een oud rivierterras (Bocholtz, Gulpen) aangetroffen. Dit komt overeen met de vindplaats in Brunssum¹² en de hier gerapporteerde vindplaats in Voerendaal.

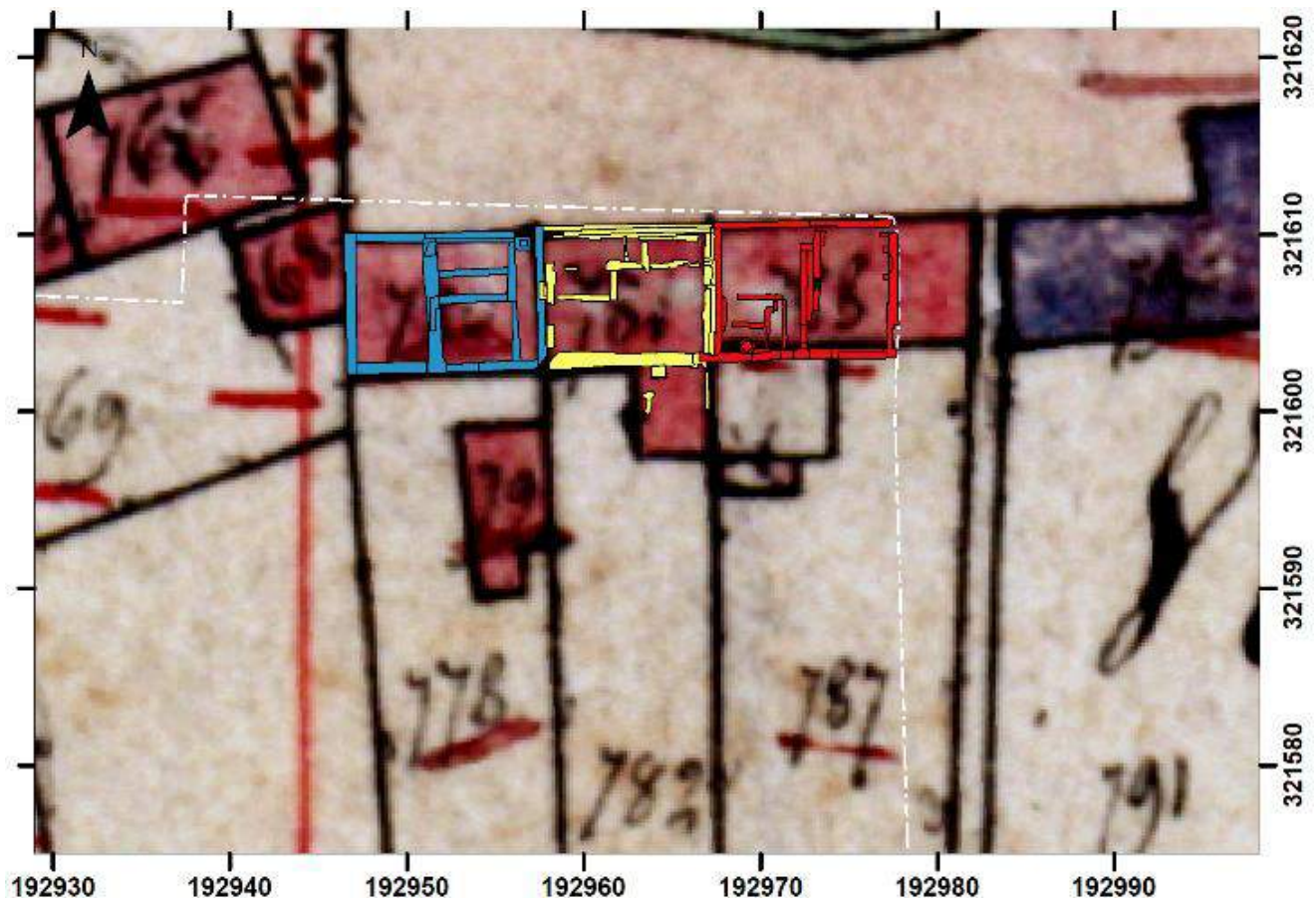
Over het algemeen wijken de historische boerderijen in het Limburgse lösslandschap af van die van de rest van Nederland: “Niet alleen de vorm, ook de toegepaste materialen zijn anders”, aldus Schabbink.¹³ Zo wordt met name gebruikgemaakt van lokaal gewonnen natuursteen (mergel) en zijn de boerderijen in vakwerkconstructie opgetrokken. Dit

komt niet overeen met de door Schabbink bestudeerde boerderijen of met de aangetroffen sporen bij recenter onderzoek te Sijpeveld¹⁴, waar paalkuilen en greppels werden aangetroffen. Het beeld komt juist wel overeen met de resultaten van het archeologisch onderzoek in Voerendaal, waar de funderingen van de boerderijen vanaf de 15de eeuw geheel in kalksteen zijn opgebouwd. Dit verschil valt te verklaren door de aanwezigheid van een steengroeve in Kunrade, op slechts circa 1,3 kilometer ten zuiden van de vindplaats.

Rijtjeshuizen vanaf 1700

De sloot in het westelijk deel van het onderzoeksgebied werd tot in de eerste helft van de 18de eeuw geleidelijk gedempt. Op deze gedempte sloot werden waarschijnlijk tussen 1700 - 1750 na Chr. gelijktijdig drie structuren gebouwd. Het betroffen gestandaardiseerde rechthoekige woningen die tegen elkaar aan werden gebouwd op dezelfde rooilijn. Deze rooilijn betreft de Dorpsstraat, het huidige Kerkplein (afb. 10). De structuren (Structuur 5, 6 en 7) waren oost-west georiënteerd, hadden een omvang van 9,8-10,3 x 7,6-8,0 meter en waren gebouwd op een fundering van gezaagde mergelblokken, op koudgestapelde mergelbrokken. In latere fasen werden op deze mergelfundering muren gemetseld van

Afb. 10: Structuur 5, 6 en 7 (van oost naar west), geprojecteerd op een uitsnede van de Kadastrale Minuut van 1822.

baksteen en/of beton. De huizen werden middels tussenmuren van baksteen, mergel en Kunrader kalksteen opgedeeld in verschillende ruimtes met op of naast elkaar gelegen vloerniveaus van veldkeien, bakstenen of cement. Het toont de constant wisselende indelingen, wensen en gebruiken van de bewoners in de afgelopen drie eeuwen.

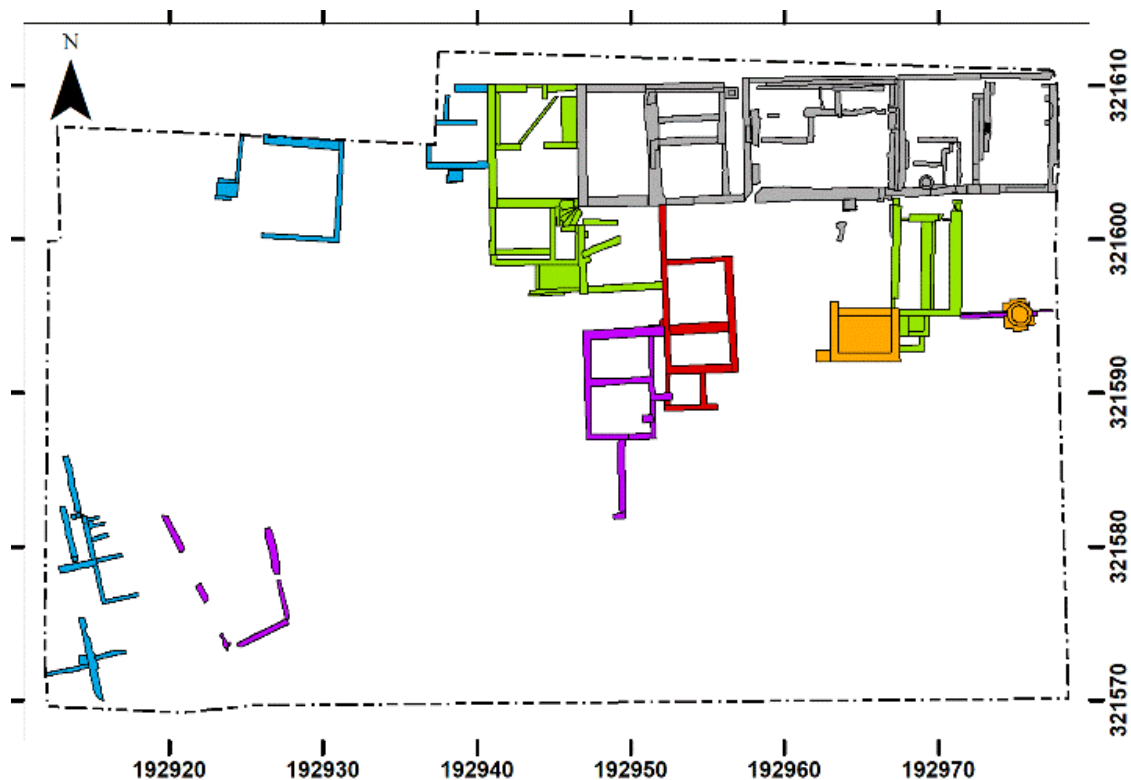

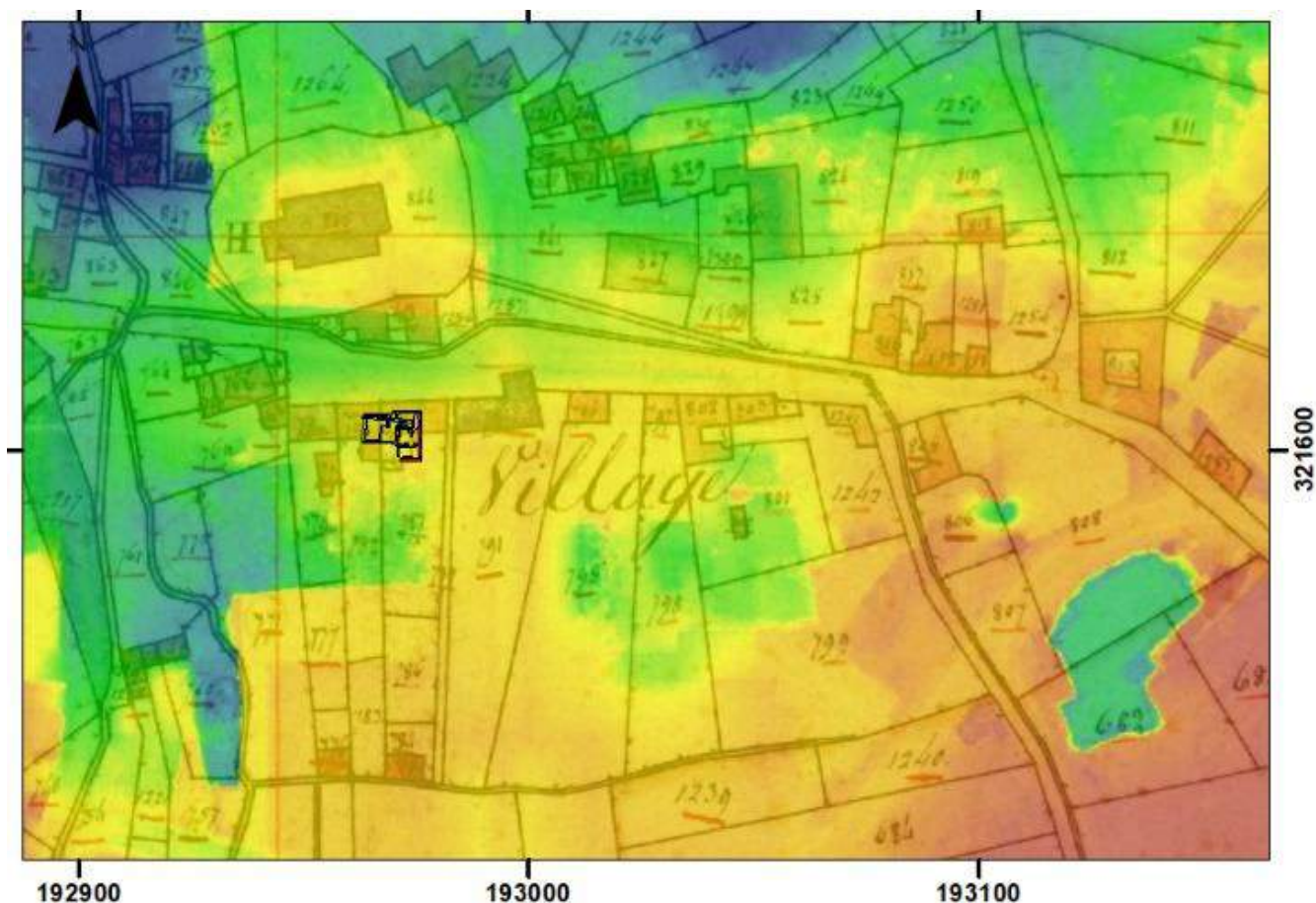
Afb. 11: Overzichtsfoto van het opgravingsvlak met aan de linkerkant de drie rechthoekige structuren uit de achttiende eeuw en daar achter allerlei structuren die behoorden bij latere aanbouwen en bijgebouwen (foto: auteur).

In de loop der jaren werden achter de structuren allerlei schuurtjes, toilethuisjes en andere aanbouwen gebouwd (afb. 11 en 12). De fundering van de bebouwing uit de 18de eeuw was tot de sloop voorafgaand aan het archeologisch onderzoek nog grotendeels

intact. Wel konden de vele verbouwingsfasen worden herkend die het resultaat waren van het samenvoegen of splitsen van panden en het moderniseren van de huizen. De percelen ten westen van de oorspronkelijke drie woningen werden vanaf het einde van de negentiende eeuw bebouwd, waarbij van oost naar west toe werd uitgebreid. Waarschijnlijk is de grond in het westelijke deel van het plangebied het meest en het langst drassig gebleven en werd deze zone daarom lange tijd ongeschikt geacht om te bouwen. De gebouwen die uiteindelijk ter plaatse van deze drassige zone werden gebouwd, werden gefundeerd door middel van funderingspaaltjes om zodoende een solide basis te bewerkstelligen. Het aardewerk uit de 18de tot en met de 20ste eeuw was gevarieerder dan in voorgaande periode. Het aardewerk was niet meer alleen afkomstig uit nabijgelegen productiecentra, maar werd ook van elders geïmporteerd. Dit heeft te maken met het grotere aanbod van gebruiksaardewerk en de mogelijkheid tot aanschaf daarvan, maar het kan tevens een wijziging in de aard van de nederzetting aantonen. Het betroffen nog steeds geen dure objecten, maar mogelijk wel van een iets hoger segment als voorheen.

Afb. 12: Sporenkaart met structuren uit 1700 - 1750 (grijs), 1750 - 1800 (rood), 1800 - 1850 (oranje), 1850 - 1900 (groen), 1900 - 1950 (blauw) en 1950 - 2000 (paars) (kaart: auteur).

Afb. 13: De locatie van Structuur 1 t/m 4 geprojecteerd op een doorschijnende uitsnede van het Actueel Hoogtebestand Nederland op een uitsnede van de Kadastrale Minuut uit 1822 (bron: Melis 2020, afb. 210).

De bij het archeologisch onderzoek aangetroffen tweedeling van enerzijds het boerenerf (tot circa 1700 na Chr.) en anderzijds de 'urbanisatie' van het gebied vanaf 1700 na Chr. komt overeen met de algemene ontwikkelingen binnen Nederland in de achttiende eeuw. Steden, met name in het westen van het land, begonnen drastisch te krimpen. In Zeeland nam de stedelijke bevolking bijvoorbeeld met zo'n 30 procent af. Daartegenover stond een sterke groei van de plattelandseconomie. De oorsprong van deze groei dient gezocht te worden in de stijgende vraag naar landbouwproducten op de Europese markt. In het oosten van het land uitte deze ontwikkeling zich in een grotere afzet van landbouwproducten, welke via rivieren (Maas) en havens (Middelburg, Rotterdam, Harlingen en Groningen) geëxporteerd werden naar het buitenland, en dan met name naar Engeland.¹⁵

Het onderzoeksgebied in perspectief

De aanwezigheid van de moederkerk van het allodium Heerlen in Voerendaal met doop- en begraafrechten doet vermoeden dat het een belangrijke en vaak bezochte locatie moet zijn geweest. Daarnaast lijkt het aannemelijk dat de Sint Laurentiuskerk na de inwijding door Paus Leo IX in de regio een uitzonderlijke status moet hebben gehad. Op basis van hoogtekarten kan worden geconcludeerd dat de kerk relatief hoog is gelegen. De vroegste bebouwing was gesitueerd aan de oostzijde van het onderzoeksgebied, dat is gelegen op de westelijke flank van een hoger gelegen gebied (afb. 13). Het is zeer aannemelijk dat ten oosten van het onderzoeksgebied tevens bebouwing uit de periode tot circa 1700 na Chr. kan worden verwacht. Dit vanwege de vergelijkbare hoogteligging en de strategische ligging op de doorgaande route via de Keerberg naar de kerk.

Deze Keerberg werd ten tijde van de Kadastrale Minuut uit 1822 nog Keerweg genoemd. De naam van deze straat doet vermoeden dat het een doodlopende straat betrof, dat de weg alleen naar Voerendaal leidde. Keer had in het Middelnederlands namelijk voornamelijk nog de betekenis van het veranderen, omslaan of een wending nemen.¹⁶ De Keerweg was in het zuiden, ter hoogte van Kunrade

verbonden met de doorgaande route van Maastricht naar Heerlen. Het betreft hetzelfde tracé als de oude Romeinse Via Belgica¹⁷, evenals de route die Paus Leo IX en zijn stoet aan volgelingen vanuit Heerlen heeft genomen om bij Voerendaal te geraken.

Tot slot

In Zuid-Nederland heerst een grote kennislacune wat betreft dorpskernarcheologie. Onderzoek naar nederzittingsmodellen, naar de ontwikkeling van dorpen op lokaal en regionaal niveau, naar de ontwikkeling van huisplattegronden en dergelijke blijven theoretisch vanwege het gebrek aan voldoende vergelijkbare vindplaatsen. Ook tijdens het uitwerken van de opgraving van Voerendaal bleek het lastig, zo niet onmogelijk om goede vergelijkingen te kunnen maken met vindplaatsen in de (nabije) omgeving. Zorgen over het weinige archeologische onderzoek in dorpskernen te Zuid-Limburg worden ook verwoord in de Nationale Onderzoeksagenda Archeologie: “over de achtergrond en verschijningsvormen van dorpsvorming, en bijvoorbeeld de rol

van kerkstichtingen bestaan nog veel onzekerheden”.¹⁸ Een knelpunt is dat de huidige dorpen op de archeologische verwachtingskaarten als ongekar-teerde zones worden weergegeven zonder onder-zoeksverplichting, en daaropvolgend ‘vogelvrij’ zijn.¹⁹

Het archeologisch onderzoek te Voerendaal geeft de problematiek maar tevens de potentie van dorps-kernarcheologie goed weer. Archeologische sporen bleken tot enkele eeuwen terug te gaan en door late-re ophogingen zeer goed bewaard en compleet te zijn. Op basis van de vindplaats in Voerendaal konden theoretische modellen voor een deel worden onder-steund. Daarnaast kon aansluiting worden gevonden bij landelijke ontwikkelingen op het ge-bied van bouwmethodes, leefwijzen en verstedelij-king.

Het rapport is te raadplegen via <https://www.sobre-search.nl/van-boerenerf-naar-rijtjeshuis-6-eeu-wen-wonen-in-voerendaal/>

¹ SOB Research, j.melis@sobresearch.nl.

² Melis, J., 2020: Archeologische Begeleiding en Archeo-logische Opgraving Plangebied Kernplan II, Kerkplein, Voerendaal, Gemeente Voerendaal. Heinenoord.

³ Mientjes, A. C., 2015: Archeologische Bureauonderzoek en Inventariserend Veldonderzoek door middel van grondboringen ‘Kernplan II’, Voerendaal, Gemeente Voerendaal. Heinenoord.

⁴ Stoepker, H., 2011: Waarom er geen B in Brunssum zit... Het begin van de aardewerkproductie in Brunssum en Schinveld in het licht van de regionale nederzittings-geschiedenis. Archeocoach Studies 4. Wjlre.

⁵ Hommerich, L. van & F. Welters, 1949: Gedenkboek Voerendaal 1049-1949. Heerlen, p. 69

⁶ <http://www.etymologiebank.nl/>

⁷ Schriftelijke mededeling H. Stoepker, 19-3-2020

⁸ Hommerich, L. van & F. Welters, 1949: Gedenkboek Voerendaal 1049-1949. Heerlen

⁹ Hommerich, L. van & F. Welters, 1949: Gedenkboek Voerendaal 1049-1949.

¹⁰ De pelgrimsinsigne van de heilige Judocus (ook wel Sint Josse, Sint Joos of Sint Joost genoemd) is afkomstig

uit Saint Josse-sur-Mer. De heilige is afgebeeld in een reismantel, vanaf zijn rechter schouder draagt hij een tas schuin over het lichaam, zijn rechterhand is zegenend opgeheven. De heilige Judocus was de beschermheilige van pelgrims, schippers, bakkers, blinden en pesthuizen. Het insigne dateert tussen 1375 – 1425.

¹¹ Schabbink, M., 2015: Vier eeuwen boeren, Synthese Oogst voor Malta onderzoek: Archeologische sporen van boerderijen en erven 1250 – 1650; Nederlandse Archeo-logische Rapporten 049, Amersfoort.

¹² Stoepker 2011

¹³ Schabbink 2015, p. 201

¹⁴ Geerts, R. C. A., 2019: Evaluatieverslag van de opgra-ving aan de Kloosterstraat 66 te Simpelveld. Amersfoort.

¹⁵ Mijnhardt, W. W., 2012: De bloeiende 18e eeuw; Ge-schiedenis Magazine 4, 14-19.

¹⁶ <http://www.etymologiebank.nl/>

¹⁷ <https://www.viabelgicadigitalis.nl/>

¹⁸ <https://noaa.cultureelerfgoed.nl/>

¹⁹ Arts, N., A. Huijbers, K. Leenders, J. Schotten, H. Stoepker, F. Theuws & A. Verhoeven, 2007: De Middel-eeuwen en vroegmoderne tijd in Zuid-Nederland. In: Nationale Onderzoeksagenda Archeologie (NOaA)

In gesprek met Rens Dormans

Pietermal Malherbe'

Het onbeschreven verleden boeit velen, het verleidt mensen om (amateur) archeoloog te worden.

Archeologie in Limburg wil achterhalen waarom het verleden zo boeit. Welke aspecten van de archeologie trekken iemand aan? Hoe ver gaat deze passie toen, nu en in de toekomst? De antwoorden zijn voor de lezer soms een verrassing en soms een feest der herkenning.

In dit nummer praten we met Rens Dormans (55 jaar) uit Sittard over zijn passie voor de archeologie.

Afb. 1: Rens Dormans (foto: R. Dormans).

Hoe en wanneer kreeg de archeologie jou te pakken?

Ik ben opgegroeid in Beek en toen ik klein was (een jaar of 9) ging ik met vriendjes spelen in een bosje in de buurt dat we 'het heksenbos' noemden. Mijn oma vertelde altijd verhalen over de oorlog en de bevrijding. Zo vertelde ze ook over Amerikaanse tanks die tijdens de bevrijding door het dorp kwamen. Dat verhaal sprak natuurlijk tot onze verbeelding, en mijn vriendjes en ik hebben dat vaker nagespeeld en zijn als "echte" soldaten in de greppel gaan liggen. In die greppel, een beetje met de modder spelend, kwamen we al heel snel kogels tegen die in de grond lagen, daarvoor hoefden we helemaal niet diep te graven. Vanaf toen is mijn fascinatie voor oude

spullen begonnen. Die desbetreffende greppel hebben we natuurlijk centimeter voor centimeter met kleine schepjes uitgegraven, op zoek naar heuse schatten.

Op latere leeftijd ben ik begonnen met het zoeken met een metaaldetector. In het begin vond ik vooral veel oud ijzer, maar later kwamen de leuke vondsten. Zodra ik een vondst heb gedaan, ga ik zelf op zoek naar meer informatie over het voorwerp. Zo ga ik op zoek naar informatie over wat het is (of zou het kunnen zijn), waarvoor het werd gebruikt (of zou gebruikt kunnen zijn), hoe oud het is, enzovoort. Een belangrijk onderdeel van deze hobby voor mij is om te onderzoeken en achterhalen wat iets is. Hierdoor is mijn kennis natuurlijk flink gegroeid.

In de beginperiode ging ik met mijn metaaldetector het hele land door op zoek naar vondsten. Dat doe ik nu niet meer, omdat ik vooral geïnteresseerd ben in vondsten en geschiedenis uit mijn eigen omgeving. Al ziet het er misschien niet zo uit, maar werken met de metaaldetector kan fysiek best zwaar zijn. Je moet tenslotte ook graven als de detector een melding geeft. Enkele jaren geleden ben ik betrokken geweest bij een ernstig auto-ongeluk waardoor dat graven soms wat te zwaar is geworden. Maar gelukkig kan ik ook op zoek naar bijzondere vondsten zonder te graven. Zo heeft de steentijd mijn interesse gekregen en al lopende op akkers en velden kan ik op zoek naar stenen.

Welke rol speelt de archeologie in je leven?

Archeologie is heel belangrijk voor mij en het neemt dan ook een grote plek in. Het is zo belangrijk voor me dat ik kennis blijf vergaren en zo ben ik onlangs ook begonnen met een nieuwe cursus cultuurschiedenis. Ik heb bewust voor cultuurschiedenis gekozen omdat me dat meer inzicht geeft in diverse aspecten zoals natuurlijk cultuur, geloof en gebruiken van volkeren, zodat ik vondsten in een breder kader kan plaatsen.

Ik ben ook lid van de Werkgroep Archeologie Sittard (W.A.S.), waar we een lange periode vooral bezig zijn geweest met het uitzoeken van Romeinse scherven. Deze duizenden scherven zijn gevonden bij opgravingen in Sittard, rondom de Odaparking, het Kloosterkwartier en Dominicaan. De vondsten komen uit een beekbedding. Het ging hier om een verspreide afvaldump uit de ijzertijd en de Romeinse tijd. Alle scherven hebben we uitgezocht, genummerd en gecategoriseerd en we hebben uiteindelijk een hoop archeologisch complete potten en borden aan elkaar kunnen plakken.

Veel van de (vooral Romeinse) materialen zijn een tijdje tentoongesteld in Museum De Domeinen in Sittard ("Scherven brengen geluk, Romeinse schatten uit de Geleenbeek"), Archeoloog Lieke van Diepen heeft het aardewerk onderzocht en daar zijn leuke conclusies uit gekomen. De wetenschappelijke publicatie is nog niet klaar, maar er is wel een publiekspublicatie gemaakt die hoort bij de tentoonstelling.

Wat is je meest bijzondere archeologische ervaring?

Ik heb een aantal jaar geleden meegedaan aan 'Tussen Scherf en Schat', in Heerlen. Hierbij konden amateurs hun mooiste vondst indienen, een beetje vergelijkbaar met het televisieprogramma "Tussen Kunst en Kitsch". Bezoekers van het Thermenmuseum in Heerlen en mensen via *social media* hebben toen kunnen stemmen op de mooiste vondst. Er waren een aantal mooie vondsten die meestreden bij deze verkiezing, van pijlpunten tot een degen, echt van alles. Ik had ook een bijzonder item waarmee ik heb meegedaan, een Romeins mesheft (afb. 2). En met dit mesheft heb ik de verkiezing gewonnen.

Afb. 2: Het Romeinse mesheft (foto: R. Dormans).

Het is wel een bijzonder verhaal hoe ik dit mesheft heb gevonden. Eigenlijk waren we op zoek naar resten van een Amerikaanse bommenwerper uit WOII die in de omgeving van Herkenbosch neergestort zou zijn. Ik heb niets gevonden van deze

bommenwerper, maar stuitte wel op dit Romeins mesheft. De beeltenis is een hond, in eerste instantie dacht ik dat het een schaap of iets dergelijks was. Er is mij door een expert verteld dat het een soort Russische gevechtshond moest uitbeelden, de Romeinen gebruikten dit soort honden in die tijd veel voor gevechten.

Welke archeologische ervaring maakte de meeste indruk?

Dat heeft wellicht niet direct iets te maken met archeologie, maar wel met overblijfselen. Ergens in de omgeving van de Belgische/Luxemburgse Ardennen, de plaats weet ik niet precies meer, ligt een opgebaarde, gebalsemde vrouw in een glazen kist. Ik zal het nooit vergeten toen ik dat voor het eerst zag. De vrouw lag erbij alsof ze gisteren was gestorven, terwijl dat echt wel een aantal eeuwen geleden was. Haar beeld heeft mij gegrepen, en daardoor blijft het me bij.

Welke archeologische vindplaats is jouw favoriet?

Dat zijn wel meerdere plaatsen denk ik. Je hoeft niet ver van huis om een van mijn favoriete plekken te vinden, zo denk ik bijvoorbeeld aan het gebied rondom Grevenbicht-Obbicht. In dat gebied heb ik veel mooie vondsten gedaan, waaronder een Romeinse Solidus van ongeveer 300-400 AD. Deze gouden munt ligt nu tentoongesteld in het museum in Stein (Museum voor Grafcultuur), deze heb ik daar in bruikleen gegeven. In dit gebied is onlangs ook een proefsleuvenonderzoek gedaan waarbij ik heb geholpen en waarbij veel mooie vondsten zijn gedaan.

Welke periode is je favoriet en had je zelf in die tijd willen leven?

Mijn favoriete tijd is toch wel de Romeinse tijd, dus in die periode zou ik wel eens een kijkje willen nemen. En als ik dan helemaal mag kiezen dan wil ik graag naar het Byzantijnse Rijk, in de periode vanaf 400 AD. Het Oost-Romeinse stuk dus. Die cultuur spreekt mij erg aan en deze mensen waren zeer ontwikkeld voor die tijd. Ik vind ze ook minder 'barbaars' dan hun tijdgenoten in de middeleeuwen en ben dan ook heel nieuwsgierig naar hun gebruiken.

Deel je je kennis en interesse met anderen?

De Werkgroep Archeologie Sittard is door een basisschool gevraagd om de komende twee schooljaren lessen te geven op deze school. Voor de leerlingen zijn we een soort geschiedenisclub die een aantal

lessen komen verzorgen. Ik ga dan diverse onderwerpen aansnijden en per onderwerp zeven lessen geven. We gaan het hebben over het ontstaan en de gebruiken rondom feestdagen van diverse geloven; de prehistorie; de Romeinse Tijd; en, *last but not least*, alles over Oktoberfeesten. Dat wordt nog een hele uitdaging, maar over het ontstaan en de gebruiken rondom Oktoberfeesten is vast een heleboel te vertellen. Ik vind het heel leuk om op deze wijze mijn kennis te delen, zeker met kinderen. Het is ook niet alledaags om zoveel lessen te mogen verzorgen voor basisschoolleerlingen. Vanzelfsprekend deel ik ook veel kennis en ervaring met collega's die ook in het veld te vinden zijn en dat is wederzijds. Op deze manier voorzien we elkaar van informatie. *Social media* is ook een belangrijk medium om kennis en ervaring te delen. Als ik er bijvoorbeeld echt niet uitkom wat een vondst is (of ik weet het niet zeker) dan deel ik dat via *social media*. Er zitten vaak goed bruikbare reacties bij. Ik leer zelf natuurlijk ook altijd bij, en het helpen bij archeologische onderzoeken is voor mij heel leerzaam. Hier komen iedere keer weer nieuwe dingen naar voren en de informatie die ik dan krijg van de archeologen zuig ik op als een spons. Soms kan ik bij onderzoeken in mijn directe omgeving ook wel informatie geven, over bijvoorbeeld de omgeving, waar een archeoloog iets aan heeft.

Het is voor ons amateurs natuurlijk leuk om inhoudelijke kennis op te doen en te delen, maar het is ook breder. Om als vrijwilliger te kunnen helpen bij opgravingen of onderzoeken is veiligheid een belangrijk aspect. Archeologische bedrijven zijn gebonden aan strenge veiligheidsregels, zeker als het gaat om de inzet van vrijwilligers. Op dit vlak is het dus ook belangrijk om geschoold te zijn en wellicht benodigde cursussen te volgen. Zo gaan we met de werkgroep bekijken of we gezamenlijk de cursus veiligheid (VCA, red.) kunnen volgen en afronden, zodat we makkelijker aan kunnen sluiten als vrijwilliger.

Onlangs hebben we binnen de werkgroep een inventarisatie gedaan over welke kennis leden eigenlijk graag willen opdoen. Hieruit kwam naar voren dat de meeste mensen toch wel graag meer materiaal-kennis willen opdoen, en dit vooral door middel van studiedagen. Dus daar gaan we de komende tijd aandacht aan besteden en dat doen we graag in samenwerking met (professionele) organisaties en specialisten.

Wilde je ooit beroepsarcheoloog worden?

Absoluut! Dat heb ik, voor mijn ongeluk, echt vaak overwogen. Ik heb toen ook onderzocht wat de mogelijkheden waren om een studie te starten, maar de buitenlandse stage was een struikelblok. Dat was met mijn thuissituatie en werkzaamheden niet te combineren.

Heb je ervaring met (veld)onderzoek?

Jazeker, wel meer dan eens. Dat zijn dan vooral onderzoeken geweest in mijn regio waar ik vooral met mijn metaaldetector ben gaan helpen. Dat zijn onder andere onderzoeken/opgravingen geweest in Grevenbicht-Obbicht welke ik al eerder noemde, Fort Sanderbout, Consortium en ook een onderzoek bij het Fortuna Stadion in Sittard (afb. 3). Ook heb ik mogen helpen bij het archeologisch onderzoek in het Thermenmuseum in Heerlen. Heerlen is niet echt mijn directe omgeving, maar omdat het Romeins is, ben ik toch heel graag gaan helpen. Dat was heel bijzonder, omdat het uitzonderlijk is dat er in zo'n setting een onderzoek kan plaatsvinden. Ik word vaker benaderd om bij onderzoeken te helpen met mijn metaaldetector, dus blijkbaar verricht ik goed werk anders werd ik niet gevraagd. Dat is fijn om te weten.

Afb. 3: vuurstenen pijlspits, Fortunastadion (foto: R. Dormans).

Wat brengt de archeologie jou in de toekomst?

Ik zou heel graag eens een boek schrijven. Dat zou dan een boekje moeten worden over mijn eigen vondsten die ik met de metaaldetector heb gedaan en hoe ik die gevonden heb. Dat wordt dan natuurlijk geen wetenschappelijk boek, want ik ben tenslotte geen wetenschapper, maar een praktisch boekje over hoe een 'metaaldetector-piloot' leeft en handelt.

Ook heb ik over 1 jaar mijn cursus cultuurgeschiedenis afgerond en wellicht ben ik dan weer met een nieuwe studie of cursus begonnen. Wat ik graag nog zou willen leren is archeologisch tekenen, dus op dat gebied zal er vast nog wel een training volgen als die wordt aangeboden.

Welke ‘archeologische’ ervaringen wil je nog opdoen?

Er is al heel veel bekend over de regio waar ik woon als het gaat om historie en cultuur. Er zijn veel diverse soorten onderzoeken gedaan en de

geschiedenis staat goed beschreven, ik lees daar graag en veel over. Ik mis alleen de periode tussen ca 500-1200 AD. Over die periode is minder geschreven, ik kan het in ieder geval niet terugvinden. Daarover wil ik graag nog meer te weten komen.

Wilt u ook u in gesprek met Archeologie in Limburg. Laat het ons dan weten via avl@lgog.nl.

¹ AVL, pieternelmalherbe@home.nl

Drie archeologische vondsten door middel van metaaldetectie

Paul Curfs¹

Zoals iedereen wel weet, behoort Maastricht tot één van de oudste steden van Nederland. Maastricht is vanaf de Romeinse tijd permanent bewoond. Het is dan ook niet verwonderlijk dat veel sporen uit het verleden bewaard zijn gebleven. Archeologische resten worden dan ook met regelmaat gevonden.

Sinds de jaren zeventig van de vorige eeuw zijn veel mensen op zoek gegaan naar metalen artefacten uit het verleden met behulp van een metaaldetector. Al snel ontstond een spanningsveld tussen de beroepsarcheologen en de metaaldetectorhobbyisten. Door gebrek aan regelgeving is in die tijd menig archeologische opgraving ten prooi gevallen aan de persoon met de metaaldetector.

Heden ten dage kunnen we dat beeld gelukkig zeer positief bijstellen. Metaaldetectie is sinds enkele jaren legaal waarbij uiteraard bepaalde voorwaarden gelden. Enkele van die voorwaarden zijn:²

- Zoek niet in gemeenten waar een detectorverbod geldt. Controleer dit in de Algemene Plaatselijke Verordening (APV). Elke gemeente heeft haar APV via het internet ontsloten.
- Zoek niet op archeologische monumenten. De rijksmonumenten vind je op AMK en IKAW - Archeologie in Nederland. Mail gemeente en provincie voor regionale monumenten.
- Zoek niet met een metaaldetector of een magneet onder water, op de waterlijn of in uiterwaarden van een rivier.
- Vraag altijd toestemming om te zoeken aan de grondeigenaar.
- Zoek niet dieper dan 30 cm

Na het zoeken:

- Meld alle losse vondsten én schatvondsten bij de gemeente en bij PAN³. In principe zijn alle vondsten van voor 1946 interessant¹. Maak foto's van de vondsten geordend per zoekdag en per vindplaats
- Bespreek de verdeling van een schatvondst met de grondeigenaar

Gelukkig houden de meeste zoekers zich aan deze voorwaarden. Door de vondstenmeldingen bij de gemeenten en PAN ontstaat er een mooi overzicht. Daarnaast is men in staat verbanden te leggen die tot nieuwe inzichten kunnen leiden.

De meldingen van mijn spectaculaire vondsten bij de instanties (gemeente en PAN) zijn onder andere:

- De Keltische muntschat van Amby, Maastricht;
- De Pottina Stater van Amby Maastricht (niet gepubliceerd en is in het bezit van de gemeente Maastricht, afb. 1);
- De Keltische muntschat van Sittard (waar ik medevinder van ben);
- De Romeinse bijl;
- De ringkandelaar;
- De bronzen haarnaald uit de bronstijd.

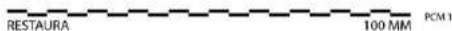
Afb 1: Pottina Stater van Amby (foto gemeente Maastricht).

Het melden van elke vondst bij de gemeente Maastricht in de persoon van dhr. Wim Dijkman (conservator Centre Céramique) en PAN droeg bij aan de goodwill voor de metaaldetectorhobbyisten.

Graag wil ik de laatste drie artefacten uit het verleden, door mij gevonden, nader toelichten:

1. De Romeinse bijl

Het koren was net geoogst en het stro van het veld gehaald. Na een lange tijd niet met de metaaldetector gezocht te hebben, was dit een mooie gelegenheid om weer eens op pad te gaan. Na een tijdje zoeken kreeg ik een zeer krachtig signaal in mijn hoofdtelefoon, wat op ijzer en een ander metaal duidde. Normaal gesproken, negeer ik ijzersignalen, maar door de twijfeltoon besloot ik toch te graven. Na het uitgraven van het voorwerp zag ik direct aan de vorm dat het om een bijl ging, ondanks de dikke laag roest die er omheen zat (afb. 2). Achteloos ging de bijl de vondstentas in, want ik ging er van uit dat het een moderne bijl betrof.

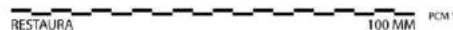
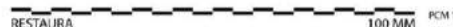

Afb. 2: De bijl voor schoonmaak en restauratie (foto: Restaura).

Bij thuiskomst gaan de vondsten die niet voldoen aan mijn criteria de metaalbak in. Zo ook de “moderne” bijl. Een halfjaar heeft hij in de metaalbak gelegen, waarna ik de bijl er toch nog maar eens uitgehaald heb om beter te bekijken. Op de plek waar normaal gesproken de houten steel zich zou bevinden, zag ik een speciale vorm. Toen ontstond bij mij de twijfel.

Een klein geluk was dat het daaropvolgende weekend de nationale Archeologiedagen in het Centre Céramique werden gehouden. Ik besloot de bijl mee te nemen en liet deze daar aan Wim Dijkman zien. Hij vertelde mij dat het een zeer oude bijl is en adviseerde mij het te laten zien aan het team van Restaura. Zij gaven direct de bevestiging van de determinatie, gedaan door Wim Dijkman. Na een korte bestudering van de bijl kreeg ik te horen dat deze wel eens kon dateren uit het midden van de Romeinse tot de vroeg Merovingische periode. Uiteraard was ik een beetje overdonderd door de ouderdom van de bijl, want in eerste instantie ging ik er van uit dat het een moderne bijl was.

De bijl is vervolgens meer dan een jaar bij Restaura in het restauratieatelier geweest. Gedurende die periode heeft hij in een ontzoutingsbad gelegen en is daarna ontroest, verstevigd en geconserveerd (afb. 3). Daarna heb ik hem terug gekregen.

Afb. 3: De bijl na schoonmaak en restauratie (foto: Restaura).

Later had ik een afspraak omtrent een andere vondst met professor Nico Roymans, Stijn Heeren en Theun Oostenburg (vinder Keltische muntschat Sittard). Op het einde van deze afspraak liet ik de bijl aan hen zien. Stijn gaf direct de determinatie van een Romeinse bijl. Deze vondst staat nu geregistreerd bij PAN met de beschrijving: Romeinse smalle bijl PAN-00017725.

2. De ringkandelaar

Het tweede voorwerp dat ik bijzonder vind, is de ringkandelaar uit het eerste kwart van de 15de eeuw. Dit object is gevonden in de buurt van de Romeinse bijl. Die percelen hadden uiteraard mijn aandacht na het vinden van de bijl. De toestemming om deze percelen te onderzoeken, had ik al gekregen bij de vorige zoeksessies.

Afb. 4: De ringkandelaar voor schoonmaak en restauratie (foto: ArcheoCare).

Afb. 5: De ringkandelaar na schoonmaak en restauratie (foto: ArcheoCare).

In een boomgaard gaf mijn metaaldetector een mooi en helder geluid. Bij een dergelijk signaal is het altijd zaak om voorzichtig uit te graven. In korte tijd had ik een mooi taps toelopend, cilindrisch, open voorwerp in mijn hand met een mooi, groen patina en een knopje aan de onderzijde. Mijn kennis was op dat moment ontoereikend. Later bleek dat ik een kaarsenhouders gevonden had.

Na een kleine meter, al zwaaiend met de metaaldetector, verder gelopen te zijn, kreeg ik eenzelfde mooie en heldere toon in mijn hoofdtelefoon. Na het voorwerp uitgraven te hebben, keek ik naar een

ronde schijf, een bakje met opstaande randen (weliswaar beschadigd) met een gaatje in het midden. Het ronde voorwerp had exact dezelfde patina als het mooi taps toelopend cilindrisch open voorwerp wat ik eerst gevonden had (afb. 4).

Het was mij nog niet meteen duidelijk dat deze twee voorwerpen bij elkaar hoorden. Het besef kwam pas na bestudering van de twee voorwerpen tegelijk. Het gat in het ronde bakje met de opstaande randen en het knopje aan de onderzijde van het cilindrisch voorwerp (dit bleek later een klinknagel te zijn) pasten perfect in elkaar. Ik zag toen de vorm van een (bijna) complete kandelaar.

Zelf ben ik als metaaldetectorzoeker lid van het Bodemvondstenwereldforum. Hier is heel veel kennis aanwezig over diverse categorieën. Na het plaatsen van een bericht over de kandelaar kreeg ik direct de determinatie dat het een zeldzame ringkandelaar betrof uit het eerste kwart van de 15de eeuw. Tevens kreeg ik het dringende advies deze te laten behandelen.

Na de aanmelding bij de gemeente Maastricht en PAN heb ik contact gezocht met ArcheoCare te Maarssen om de kandelaar met behoud van authenticiteit te conserveren. ArcheoCare heeft de kandelaar schoongemaakt en behandeld tegen bronsrot. Ook hebben ze het kaarshuis weer bevestigd aan het lekbakje en een stukje dubbelgeklapte rand in de oorspronkelijke vorm teruggebracht (afb. 5). Zo kon de kandelaar weer rechtop staan. De kandelaar heeft door zijn eenvoud en minimale behandeling een zeer mooie uitstraling.

3. De bronzen haarnaald uit de bronstijd

Op een steenworp afstand van Maastricht ligt de buurgemeente Meerssen. Meerssen was in de Romeinse tijd bekend onder de naam *Marsna* en heeft een rijk verleden. De laatste vondst die ik onder de aandacht wil brengen, is geen alledaagse vondst. Het is tevens wat tijdspanne betreft mijn oudste vondst.

Bij het uitgraven van het voorwerp zag ik meteen dat het een haarnaald betrof (afb. 6). Gelukkig was de haarnaald compleet toen ik haar uit de grond haalde, maar het object was helaas niet ontkomen aan het mechanisch geweld van onze moderne landbouwwerktuigen. Aangezien haarnaalden over een lange periode werden gebruikt, tastte ik volkomen in het duister wat betreft het tijdvak. In eerste instantie dacht ik aan de Romeinse tijd.

Afb. 6: De haarnaald voor schoonmaak en restauratie (foto: ArcheoCare).

Afb. 7: De haarnaald na schoonmaak en restauratie (foto: ArcheoCare).

Na mijn goede ervaring met betrekking tot de mooie behandeling van de ringkandelaar was mijn keuze snel gemaakt. Ik moest deze bijzondere vondst alle

aandacht en verzorging geven waar deze recht op had.

De haarnaald is dan ook door ArcheoCare behandeld tegen bronsrot en mooi rechtgemaakt (afb. 7). Na melding te hebben gemaakt en de foto's te hebben doorgestuurd naar Vincent van der Veer van PAN kreeg ik de determinatie dat het een haarnaald betrof uit de bronstijd, 1500 jaar voor Christus.

Zoals hier duidelijk is geworden, heb ik door mijn detectorhobby spectaculaire vondsten gedaan. Veel metaalvondsten die anders verloren zouden gaan door verzuring of verploeging worden gevonden met behulp van een metaaldetector. Maar naast het zoeken en vinden van voorwerpen is ook het herleiden van de herkomst, het gebruik en/of de ouderdom onderdeel van deze hobby.

Door een goede samenwerking tussen liefhebbers van metaaldetectie en de archeologen van diverse gemeenten en PAN is veel informatie behouden gebleven. Als wij, de metaaldetectorhobbyisten, ons aan de regels houden, ontstaat een mooie samenwerking tussen de archeologische beroepsgroep en de hobbyist.

¹ Het artikel is redactioneel bewerkt door redactielid P. Marx. marx@home.nl.

¹ Bron: De Detector Amateur

² PAN is het project Portable Antiquities of the Netherlands, gestart in 2016 aan de Vrije Universiteit van Amsterdam. Zie ook: <https://portable-antiquities.nl/pan/#/public>

